

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Сергій БІЛОКІНЬ • Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Галина БУРАКА • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Мирон КАПРАЛЬ • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 47

Книга II

МЕМОРІАЛЬНА ГРУШЕВСЬКІАНА

Серія

ДОПОМІЖНІ МАТЕРІАЛИ:
ДОВІДНИКИ, ПОКАЖЧИКИ, АРХІВИ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2016

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення
України за програмою “Українська книга” 2016 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Віталій ТЕЛЬВАК

Переклад статей: з російської — Іван СВАРНИК, з польської — Віра РОМАНИШИН,
з німецької — Олег РАДЧЕНКО, з чеської — Оксана БЛАШКІВ,
з англійської та французької — Вікторія ЛУЧКЕВИЧ

Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-914-031-9 (Т. 47. Кн. II)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України, 2016
© Тельвак В.В., передмова, коментарі, 2016
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2016

БІЛЬШОВИКИ І ГРУШЕВСЬКИЙ (Лист із Польщі)

Офіційний комунікат ТАСС-а поквапився сповістити, що уряд УСРР, оцінюючи заслуги великого вченого, постановив виплачувати родині покійного пожиттєву щомісячну пенсію в розмірі 500 карбованців, а також влаштувати похорони коштом держави.

Ім'я професора Михайла Грушевського, який був членом кількох Академій наук, добре відоме не лише як ученого, але і як особи, яка свого часу очолювала український національний рух, як голови Центральної Ради в Києві, яка уклала в січні 1918 року з центральними державами Брест-Литовську мирну угоду, за якою ці держави визнали самостійність української держави у її етнографічних кордонах.

Спекулюючи на популярності імені Михайла Грушевського за кордоном, де його називали “українським Масариком”, радянський уряд, після його смерті, зважився на доволі цинічний жест, призначаючи пенсію родині і беручи похорони на свій кошт.

Як відомо, Грушевський, після захоплення України більшовиками, виїхав за кордон. 1924 року харківський уряд передав йому через шефа радянської дипломатичної місії у Празі Гіллерсона пропозицію повернутися у Київ і продовжити там свою наукову роботу, обіцяючи при цьому погодитися на обрання його президентом Академії наук у Києві.

Проф. Грушевський, після тривалих коливань, прийняв цю пропозицію, заявляючи, що повертається на Україну не як політик, а як учений, праця якого може принести користь новому українському поколінню, що підрос-тає в радянських умовах.

Незабаром після повернення до Києва Грушевському довелося пережити перше розчарування: радянський уряд не лише не виконав своєї обіцянки щодо обрання його президентом Академії наук, а й відразу надзвичайно обмежив його наукову працю, контролюючи кожен його крок.

В цей же період влада здійснила на Україні численні арешти серед учених і літераторів, а вслід за цим у Харкові відбувся sensationний судовий процес “45” (Єфремова, Чехівських, Старицької-Черняхівської та ін.), звинувачених у приналежності до Союзу Визволення України. Після цього процесу становище М.С.Грушевського в Києві надзвичайно погіршилося. Місцева влада надалі переслідувала його, вимагаючи від нього підписати спеціальну декларацію з засудженням Союзу Визволення України й українського національного руху. Врешті-решт, йому запропонували виїхати з Києва за кордони УРСР.

Спочатку проф. Грушевський оселився в Ленінграді*, де працював в історичних архівах і опублікував кілька наукових праць російською мовою,

оскільки радянська цензура й державне видавництво на Україні відмовлялися видавати його наукові праці українською мовою. З Ленінграда Грушевський переїхав до Москви, де перебував під наглядом ГПУ.

Два роки тому старий учений осліп. На ґрунті виснаження почався швидкий процес занепаду сил...

Радянська преса звинувачувала проф. Грушевського в тому, що він створив нову антирадянську теорію про безкласовий характер українського народу, який у своєму історичному розвитку не зберіг національної буржуазії; промислова й аграрна буржуазія України зазнали або русифікації, або полонізації; так само й пролетаріат зазнав цього процесу; з огляду на це єдиними репрезентантами української нації стало селянство й інтелігенція; таким чином Ленінські доктрини диктатури пролетаріату, що здійснюються в радянському режимі, неприйнятні для України, оскільки це зводилося б до диктатури неукраїнського пролетаріату над українським селянством.

Теорія ця знайшла широке поширення на Україні, і навіть тепер, після горезвісної “чистки” Сталінським генерал-губернатором України, Постишевим, часто мають місце виступи з боку українських комуністів у дусі цієї теорії.

Школа професора Грушевського залишила по собі глибокі сліди на Україні, а особливо серед молодого українського покоління, створивши здоровий національний імунітет проти впливу інтернаціонального комунізму. “Зараза” українського націоналізму проникла навіть у радянську громадськість, а саме в лави комуністичної партії. Розправа зі Скрипником і його самогубство у всіх іще в пам’яті і, наче за дивним збігом обставин, московська “Правда” саме в день смерті Грушевського повідомила про викриття нової української групи в університеті в Дніпропетровську, де один із членів цієї групи, проф. Давиденко, на своїх лекціях говорив не про союз соціалістичних радянських республік, а про союз радянських національних республік, а київський “Комуніст” скаржить на обрання у цілій низці рад на Україні депутатів націоналістів і “петлюрівців”.

Попри різну оцінку політичної ролі М.Грушевського після революції 1917 р., він увійшов до історії українського визвольного руху — після Тараса Шевченка (який мав подвійне прізвище Шевченко-Грушевський!) — як великий діяч минулого п’ятдесятиліття.

Ч.Нікольський

с. 89 Помер – трагічно інтернований, вивезений до столиці совєтів під примусом у 1930 році... — насправді М.Грушевський сам виїхав до Москви у березні 1931 р.

Смерть Михайла Грушевського

Уперше опубліковано в: Prométhée. — Paris, 1934. — № 97. — Р. 24–25.

Подається за першодруком у перекладі Вікторії Лучкевич.

с. 90 ...Михайло Грушевський помер у Москві — місце смерті вказано помилково — М.Грушевський помер 24 листопада у Кисловодську.

3 часу заснування в 1905 році Товариства імені Шевченка у Києві...— УНТ розпочало свою діяльність в 1907 р. і не мало в своєму титулі Шевченкового імені.

Михайло Грушевський

Уперше опубліковано в: Інформаційний листок. — Прага, 1934. — № 15. Підпис: *М.Г.*

Передрук в: Михайло Грушевський: між історією і політикою (1920–1930-ті роки): зб. документів і матеріалів. — К., 1997. — С. 153–154. Подається за цим виданням.

с. 92 ...дня 25 листопада ц.р. в Москві помер наш найвизначніший історик... — дату і місце смерті вказано помилково — М.Грушевський помер 24 листопада у Кисловодську.

Більшовики і Грушевський (Лист із Польщі)

Уперше опубліковано в: Новое слово. — Берлін, 1934. — № 15. — С. 5. Підпис: *Ч.Никольскій.*

Подається за першодруком у перекладі Івана Сварника.

с. 93 Спочатку проф. Грушевський оселився в Ленінграді... — насправді М.Грушевський виїхав до Москви у березні 1931 р.

Михайло Грушевський (біографічний нарис)

Уперше опубліковано в: Новий час. — Львів, 1934. — № 267. — С. 4; № 268. — С. 4; № 269. — С. 4.

Подається за першодруком.

с. 97 А коли червоні орди залили Україну, проф. Грушевський їде в 1920 р. до Відня... — на еміграцію М.Грушевський виїхав у квітні 1919 р.

с. 98 Маючи вже плян ліквідувати Історичну секцію, вони на першому зібранні Академії після смерти през. Тутківського висунули кандидатуру проф. Грушевського на становище президента Академії — цей факт не відповідає дійсності; про взаємини М.Грушевського з керівництвом радянської України в аспекті академічної боротьби докл. див.: *Пиріг Р.Я.* Життя М.С. Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934). — К., 1993; *Шаповал Ю.* Занурення у темряву: Михайло Грушевський у 1919–1934 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Зб. наук. праць, присв. пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: в 2-х т. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. — Т. I. — С. 340–349.

...а його заслано до Москви — М.Грушевський виїхав до Москви у березні 1931 р.

с. 99 ...25-го 11, проф. Грушевський замкнув навіки свої трудові очі — дату смерті вказано помилково — М.Грушевський помер 24 листопада у Кисловодську.

ЗМІСТ

с. текстів с. ком.

<i>В.Тельвак</i> . МЕМОРІАЛЬНА ГРУШЕВСЬКІАНА: ВІД ЗБЕНТЕЖЕННЯ ДО ОСМИСЛЕННЯ	V	
Михайло Грушевський	1	323
<i>Дмитро Левицький</i> . Померла людина — не померла ідея!.....	4	324
<i>Галактіон Чіпка [Р.Купчинський]</i> . Грушевський.....	7	324
<i>П.Ісаїв</i> . Михайло Грушевський (1866—1934).....	8	325
<i>М.С[трутинський]</i> . Михайло Грушевський.....	12	326
Замучили... Михайло Грушевський 29.IX 1866—25.XI 1934.....	14	327
Смерть Михайла Грушевського на засланні.....	17	327
<i>О.Слободич [Є.Яворівський]</i> . Михайло Грушевський.....	19	327
<i>А.Гукливий</i> . Михайло Грушевський помер.....	23	328
<i>І.Л-кий [І.Лоський]</i> . Михайло Грушевський як історик.....	24	328
Помер М. Грушевський	27	328
Михайло Грушевський	28	328
Помер проф. Михайло Грушевський	30	329
Помер Михайло Грушевський.....	31	329
Проф. Михайло Грушевський	32	329
Замовкло серце... ..	33	329
Василь Сімович. Велика індивідуальність	35	329
Михайло Грушевський (1866—1934).....	38	330
Михайло Грушевський	39	330
Смерть проф. Грушевського	40	330
<i>Ф.С. Акад. М.С.Грушевський (1866—1934)</i>	41	331
Смерть Грушевського	42	331
<i>Е.Онацький</i> . Пам'яті великого українця.....	43	331
<i>Олександр Шульгин</i> . Трагедія Михайла Грушевського і трагедія України.....	52	332
<i>М.С.Грушевський</i>	55	332
Промова наркома освіти УСРС акад. В.П.Затонського на похоронах акад. М.С.Грушевського	57	333
<i>Аділь Бек Кулатті</i> . Михайло Грушевський — історик Українського народу	59	334
Іще одна жертва.....	61	334
<i>Д.Дорошко</i> . Михайло Грушевський.....	62	334
<i>Мирон Кордуба</i> . Михайло Грушевський як історик (на Його смерть).....	66	336
<i>О. Лотоцький</i> . Михайло Грушевський	74	337
<i>І.С.</i> Світлої пам'яті Михайла Грушевського (1866—1934).....	78	339
Проф. Михайло Грушевський	79	339
<i>а.</i> Михайло Грушевський	80	339
Життя та незавершена праця Михайла Грушевського	82	339
Помер Михайло Грушевський.....	83	340
<i>З.Н. [З.Гаєк]</i> . * * *.....	85	340
<i>Я.Славик</i> * * *.....	86	340
<i>Т.Е.М[одельський]</i> . Світлої пам'яті Михайла Грушевського (1866—1934).....	87	341
<i>Адам Узембло</i> . Світлої пам'яті Михайла Грушевського.....	89	341
Смерть Михайла Грушевського.....	90	342
<i>М.Г.</i> Михайло Грушевський	92	342

<i>Ч.Нікольський</i> . Більшовики і Грушевський (Лист із Польщі)	93	342
Михайло Грушевський (Біографічний нарис)	95	342
<i>Є.Ю.П[еленський]</i> . Михайло Грушевський як дослідник літератури.....	100	343
<i>Федір Дудко</i> . Пам'яті великої людини (Мої спомини про Мих. Грушевського)	102	343
<i>С. М.Грушевський</i>	107	344
Михайло Грушевський. Його життя і мученича смерть	109	344
<i>Стефан Росоха</i> . М.Грушевський і сучасна укр. молодь	116	344
<i>Іван Крип'якевич</i> . Михайло Грушевський.....	118	345
<i>Микола Андрусяк</i> . Михайло Грушевський. Перший Президент Української Держави, історик – політик – культурний діяч	122	346
<i>І.Мірчук</i> . Пам'яті Михайла Грушевського. Вступне слово на Академії в Українському Науковім Інституті, дня 7.XII. 1934	127	347
<i>З.Кузеля</i> . Михайло Грушевський та його діяльність на західноукраїнських землях... ..	130	347
<i>Вол. Дорошенко</i> . Михайло Грушевський.....	136	349
Михайло Сергієвич Грушевський	141	349
<i>Є.Ю.П. [Є.Пеленський]</i> . Михайло Грушевський як белетрист	144	350
<i>Леонід Білецький</i> . М.Грушевський як історик української літератури.....	146	350
<i>О.І.Бочковський</i> . М.Грушевський – як соціолог.....	152	350
<i>Ілля Витанович</i> . Михайло Грушевський. Історик, соціолог, суспільний діяч	161	351
<i>Степан Сірополко</i> . Михайло Грушевський як історик освіти в Україні та освітній діяч.....	169	352
<i>Д.Скитський [Д.Козій]</i> . До методології історії літератури Мих. Грушевського	175	352
<i>Адріян Копистянський</i> . Схема руської історії в теоретичному і практичному розумінні проф. Михайла Грушевського	181	353
<i>Борис Крупницький</i> . Археографічна діяльність М.Грушевського.....	190	353
<i>Мирон Кордуба</i> . Михайло Грушевський як учений	202	354
<i>Мирон Кордуба</i> . Михайло Грушевський як дослідник й організатор наукової роботи	217	355
<i>Дмитро Дорошенко</i> . М.Грушевський, 1866–1934	224	355
<i>Василь Біднов</i> . Михайло Грушевський (1866–1934).....	227	355
<i>Ілля Борщак</i> . Михайло Грушевський (1866–1934)	236	357
<i>Борис Крупницький</i> . М.Грушевський як науковець	251	358
<i>Антон Пальме</i> . М.Грушевський як особистість.....	261	358
<i>Яр. Бідло</i> . Михайло Грушевський	267	359
<i>Отто Геч</i> . Михайло Грушевський	270	359
<i>І.Косенко</i> . М.Грушевський. Великий історик України та перший президент Української Народної Республіки (1866–1934)	273	360
Михайло Грушевський, піонер української історичної праці	277	361
<i>Ганс Кох</i> . Світлій пам'яті Михайла Грушевського (29 вересня 1866 р. – 25 листопада 1934 р.)	279	361
<i>Андре Мазон</i> . Некролог	286	362
<i>О.Шульгин</i> . Михайло Грушевський (1866–1934)	288	362
<i>М.Мухин</i> . Проф. М.Грушевський (1866–1934)... ..	293	363
КОМЕНТАРІ.....	323	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	364	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 47. Книга II

МЕМОРІАЛЬНА ГРУШЕВСЬКІАНА

Серія “Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви”

Редактори *Е.Главацька, Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Ум. друк. арк. 34,34.
Обл.-вид. арк. 27,0. Тираж 5 000 пр. Зам. 58-16

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»,
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 47. Кн. II : Меморіальна грушевськіана /упор. В. Тельвак. — 2016. — 424 с. — (Серія “Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви”).

ISBN 978-966-603-223-5;

ISBN 978-966-914-031-9 (Т. 47. Кн. II)

Том містить різнопланові меморіальні публікації авторства визначних українських, польських, російських, німецьких, чеських та французьких інтелектуалів, котрими сучасники вченого відгукнулися на трагічну смерть М. Грушевського. Публікації дають змогу реконструювати образ вченого у середовищі його сучасників. Завдяки своїй жанровій специфіці опубліковані тексти є важливим джерелом пізнання українознавчих дискусій першої третини ХХ ст.

Для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)

ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-914-031-9 (Т. 47. Кн. II)